

ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЯК КОД УРБАНІСТИЧНОГО МОДУСУ БУТТЯ

З.В.Кайс

аспірантка кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті висвітлюється питання чи може повсякденність мати статус універсального коду, за допомогою якого можна інтерпретувати місто та семантику урбаністичного світу. Феноменологічний аналіз поєднується з семіотичним підходом.

Ключові слова: урбаністичний світ, повсякденність, життєвий світ, соціальна реальність, символ, код, знакова система, семантика, інтерпретація.

Дослідження повсякденного життя стає все характернішим для сучасної гуманітарної науки. Це свідчить про пошуки нових структур та елементів, що формуються саме на рівні повсякденності. Проблема, що винесена до назви даної статті в загальному вигляді виявляється достатньо методологічно оздобленою та цілком піддається філософсько-теоретичній експлікації. За словами Б.В.Маркова саме звернення до повсякденності робить культурологію та антропологію, окрім їхнього першочергового призначення теоретичних дисциплін, дійсним (дієвим) способом, інструментом аналізу та розуміння соціальної реальності. Автори, в чийх працях домінує тема повсякденності здебільшого протиставляють суб'єктивні переживання та об'єктивні структури та процеси [3]. Причому в дослідженні теми повсякденності можна простежити взаємопроникнення феноменології Е.Гуссерля, соціології А.Шюца та можливість поєднання цих ідей з інтеракціонізмом Дж.Г.Міда та І.Гофмана [4]. Крім того, необхідно згадати про радянських авторів, а зокрема М.Бахтіна, в якого народна, святкова культура виступає як протилежність культурі повсякденності [2]. Також хочеться згадати про міфологію буденного життя Р.Барта [1]. Отже, найрізноманітніші дослідження, що будуються навколо проблеми повсякденності дають можливість обрати і визначити власну теоретичну основу для розв'язання поставленої задачі. В нашому дослідженні ми будемо спиратися на класичну феноменологічну традицію, а саме: науку про феномени свідомості та концепції повсякденного життєвого світу Е.Гуссерля. Також феноменологічний аналіз повсякденності повинен здійснюватися з урахуванням її інтерсуб'єктивного характеру, для розкриття якого ми залуцаємо соціальну драматургію І.Гофмана.

Мета статті – поєднання феноменологічного підходу до розгляду повсякденності із семіологічним підходом до дослідження урбаністичного світу як знакової системи. Досліджуючи повсякденність як рівень соціальної

реальності, а саме як характеристику способу перебування людини в урбаністичному світі необхідно пам'ятати, що дослідник як безпосередній учасник повсякденної взаємодії є максимально залученим до об'єкту дослідження та максимально наближеним до нього, що і спричиняє можливість його розуміння. Саме в цьому і полягає обґрунтування феноменологічного підходу, що був обраний для аналізу об'єкту нашої уваги. Як пише Б.В.Марков, «зовнішній спостерігач легко рефлексує природні та достовірні для безпосереднього учасника норми та правила повсякденного життя, але ця зручна позиція неангажованого глядача має свої проблеми. Кожен... несе з собою... вантаж своїх установок та очікувань, понятійний апарат, а також складні символічні машини сприйняття та розуміння оточуючої дійсності» [8, 253]. Марков говорить про те, що вивченню повсякденності заважають старі упередження, адже більшість теоретиків вважають це поняття надто невизначеним і виділяють в ньому соціальний, економічний, символічний, моральний, ідеологічний та інші порядки. Ми ж в свою чергу зауважимо, що для нас акцент на проблемі повсякденності пояснюється пошуком тих системотворчих факторів, які дозволяють нам говорити про урбаністичний тип соціальної реальності як особливу знакову систему із власним набором символів та репертуаром їхніх конвенцій, а також пошук того універсального коду, за допомогою якого та в значеннях якого ми читаємо місто та інтерпретуємо його семантику, – все це диктується самим дослідженням урбаністичного світу в семіологічному розрізі.

У даній статті нам хотілося б дещо звузити предметне поле дослідження повсякденності до меж урбаністичного світу. Отже, завданням даної статті є визначення того, що саме ми будемо трактувати як повсякденність урбаністичного життя та винайдення тих її сторін, завдяки яким ми можемо розглядати це явище з семіологічного ракурсу. Адже лише через співставлення та критичний погляд на деякі пос-

тулати феноменології повсякденності ми зможемо дійсно систематизувати та впорядкувати основний зміст та семантику використання нами категорії повсякденності. А також із залученням семіологічного інструментарію, запозиченого в У.Еко, ми спробуємо відповісти на запитання, чи може повсякденність мати статус того коду, за допомогою якого можна було б інтерпретувати урбаністичний світ.

Визначаючи свою роль у теорії пізнання як ідеалістичну, Е.Гуссерль намагається збагнути смисл світу, а саме смисл, в якому він для кожного має значення дійсного світу. Для визначення світу як очевидності Гуссерль пропонує використовувати термін *Lebenswelt*, причому це поняття у нього трактується і як «життєвий світ» і як «повсякденність» і як «повсякденне життя». У Гуссерля життєвий світ, як повсякденність є джерелом та носієм спільного смислу, знанням, яке поділяється всіма членами суспільства, але знанням профаним, нерелексованим, мирським, таким, що приймається як даність і доступним кожному [5]. Тобто життєвий світ (або повсякденність) є тією сферою людського досвіду, в якій людина взаємодіє з об'єктами, що зрозумілі іншому і кожному з членів суспільства, при цьому постійно перебуваючи в самій цій сфері.

Сучасний німецький феноменолог Б.Вальденфельс, наголошуючи на неможливості застосування категорії повсякденності як універсальної, а наряду також на вузькості уявлення її як автономної сфери, віддаленої від суспільства, пропонує три методологічних принципи. По-перше, це принцип так званих процесів «зповсякденнення», в результаті яких виникає буденне життя і яким протистоять процеси «подолання повсякденності». Другим принципом Вальденфельс виокремлює саме визначення повсякденності як поняття, що диференціює одне поняття від іншого, причому межі та значення окреслених сфер змінюються в залежності від місця, часу, середовища та культури. І нарешті, Вальденфельс виступає проти абсолютизації теорії буденного життя, тим самим він відокремлює теорію повсякденності від власне самого повсякденного життя [3, 40-41]. Вальденфельс пропонує тематизацію буденного життя за декількома критеріями: виходячи з суб'єкта, з об'єктивно існуючого світу тіл, виходячи з соціальних відносин, з мовленнєвих практик, а також виходячи з автоматичних дій. Дослідження повсякденності виявляється не шляхом редукції до певної первинності, а через низку розрізень, наприклад: звичне – незвичне, масове – елітарне, універсальне – партикулярне, буденність – святковість, традиційне – новаторське тощо. Повсякденне – є звичним, впорядкованим, близьким, в протилежність йому неповсякденне існує відповідно як незвичне, невпорядковане, далеке. Повсякденність трактується як

дещо впорядковане, таке що знеособлює людину, перешкоджає її свободі, але жодна людська культура не може мислитися без протиставлення повсякденного та неповсякденного. В феноменології А.Шюца особливо ефективно розкривається символічність життєвого світу: «З самого початку повсякденності постає перед нами як смисловий універсум, сукупність значень, які ми повинні інтерпретувати для того, щоб віднайти опору в цьому світі, дійти згоди з ним» [9, 130]. Ми, в свою чергу, слідом за Шюцем дозволимо собі додати до цієї тези ще й думку про можливість того, що якщо повсякденність є сукупністю значень, які трактуються певним суспільством, в ній же самій (в повсякденності) повинні бути закладені і певні конвенції щодо того, що саме означають ці значення та за допомогою чого ми можемо їх інтерпретувати. А.Шюц схиляється до розуміння повсякденності крізь призму символічності світу, що переживається, але зауважує, що людина в будь-який момент її повсякденного життя знаходиться в біографічно детермінованій ситуації, тобто у визначеному нею самою фізичному та соціокультурному середовищі. Шюц каже, що всі об'єкти культури (інструменти, символи, мовні системи, твори мистецтва, соціальні інститути і т.ін.) самим смислом свого походження вказують на діяльність людських суб'єктів [9, 130]. А.Шюц наголошує на інтерсуб'єктивності усіх конструкцій, що виникають у повсякденному мисленні, оскільки вони є соціалізованими із самого початку.

В урбаністичному бутті повсякденне мислення проявляється в анонімності та знеособлення суб'єктів міського життєвого простору. Релевантність унікальної індивідуальності зводиться тут до мінімуму, а у випадку повної анонімізації люди вважаються взаємозамінними. Тобто, за словами Шюца, за виключенням чистого «ми-відношення» партнерів, нам ніколи не вдасться «схопити» індивідуальність людини в її унікальній біографічній ситуації, в той час коли в конструктах повсякденного мислення інший може проявлятися лише як часткове «Я» і розкривати лише деякі аспекти своєї особистості. В цьому ж контексті необхідно згадати драматургічні практики І.Гофмана. Оскільки соціальний світ в його символічному розрізі завжди являє собою сукупність значень та смислів, тому будь-яка реакція індивіда на «інших» є не пряма, а опосередкована реакція на значення, в яких він інтерпретує слова та дії інших. Соціальна драматургія І.Гофмана акцентує увагу на тому, що повсякденна життєва практика людини пов'язана із театралізацією поведінки та дій. Так в процесі інтеракцій кожен індивід грає певні ролі, демонструє життєвій «аудиторії» одні свої якості і приховує інші. Принцип інтерсуб'єктивності використовується нами для ро-

зкриття повсякденності як конститутивний задля обґрунтування соціального характеру процесу винайдення та інтерпретації урбаністичних смислів.

Говорячи слідом за М.Вебером про «зповсякденнення», Б.Вальденфельс вказує на процес, в якому відбувається формування і організація людини та всього суспільства. Згадуючи знеособлення, процес повсякденності пов'язується тут із деградацією, проводиться паралель із сферою, де містяться свого роду смислові опади. Однак, по відношенню до аналізу конкретного об'єкту, такого як досліджуваний нами урбаністичний світ, ми не можемо наслідувати таку критику, яка знецінює процес «зповсякденнення», оскільки для суб'єкта та безпосереднього учасника урбаністичного буття тут є певні переваги. В межах урбаністичного простору із повсякденним ми можемо пов'язати в контексті вище означеного, наприклад механізм засвоєння, який проявляється в орієнтації міськими кварталами, як реалізацію звання і сприйняття чогось нового як буденного, рутинного. Дійсно, долаючи один раз певний новий шлях, наступний раз ми вже значно легше знайдемо дорогу, а якщо будемо користуватися нею щодня, то вже перестанемо рефлексувати і дія по здоланню цього шляху стане автоматичною і впишеться в простір повсякденності. В цьому випадку одного разу отримане знання набуває природної надійності, яка сама по собі є втіленням досвіду.

Методологічною засадою аналізу повсякденності як коду урбаністичного модусу буття є думка Б.В.Маркова про інтегративну функцію повсякденності. Така функція найсуттєвіше може бути досліджена в контексті феноменологічного підходу до повсякденної свідомості через розкриття її як спільного горизонту, який врівноважує природний, соціальний та суб'єктивний світи та створює спільне поле розуміння їх різних змістовних та смислових інтерпретацій. Що ж стосується урбаністичного світу, то саме в цьому рівні соціальної реальності ми зустрічаємо репрезентовані в повному обсязі всі ці три перспективи, адже люди завжди перетворювали природну реальність та осмислюючи її конструювали штучну. Повсякденність не може бути зведена лише до свідомості, оскільки включає в себе не лише сферу мислення, а перш за все суспільний порядок, який поділяється всіма учасниками соціальної взаємодії. Марков зауважує, що обов'язково повинен враховуватися підхід до повсякденності як до «масової творчості форм життя, як соціогенетичному процесу цивілізації» [7, 241].

Аналіз урбаністичного світу як рівня соціальної реальності, а категорії повсякденності крізь призму мислення означає необхідність звернутися до категорій суспільного буття та суспільної свідомості, а значить описати кате-

горію повсякденності в термінах марксистської традиції, мислячи історично конкретно та поєднуючи всезагальні визначення цілого з їхніми особливими і одиничними модифікаціями. В структурі соціальної реальності повсякденність виділяється як один з її рівнів [6]. Повсякденність же являє собою єдність унікальності та всезагальності як «форма безпосередньої людської діяльності, якою люди задовольняють свої щоденні потреби робочих буднів, домашнього побуту та вільного часу за допомогою звичних («підручних») методів та засобів, виробляючи тим самим своє власне буття, а значить, і буття суспільства в цілому» [6, 258]. Виходячи з цієї концепції, повсякденність виявляється напряму пов'язаною з урбанізованим суспільством, як своєрідною формаційною характеристикою та урбаністичним способом життя як більш низьким рівнем соціальної реальності. З одного боку особливості урбаністичного способу життя проникають в структури повсякденності в процесі «зповсякденнення», відображаються в них як сутність відображається в світі явищ. З іншого ж боку повсякденне життя індивідів впливає та змінює більш високі рівні соціальної реальності – спосіб життя та спосіб виробництва суспільного життя в цілому. «Зповсякденнення» як рух до низу має своєю протилежністю рух до гори, процес подолання повсякденності, за допомогою відхилення від правил, рефлексію рутинних дій, нові дефініції. У такому випадку повсякденність проявляє себе як місце появи смислів. В урбаністичному бутті такі нові смисли, як відхилення від повсякденності проявляють себе у стилістичному різноманітті архітектури, форми будинків і споруд, ландшафті міської забудови, зміні певних звичок, соціальних ритуалів, матеріальних предметах і явищах. Це і є шлях до розуміння культури повсякденності. «Критика, яка існуючі нововведення дуже швидко представляє суто як функцію, як аутсайдерство, незвичайність та екстравагантність, повинна пам'ятати, що її власні досягнення можуть існувати лише за рахунок цього подолання повсякденності», – пише Вальденфельс [3, 46].

Б.В.Марков зауважує, що гетерогенність структур повсякденності як тих чи інших форм життєвого досвіду проявляється як у змісті, так і у формі, тому окрім аналізу понятійних структур він наголошує на необхідності дослідження того своєрідного порядку, на якому базуються когнітивні та ціннісні феномени свідомості. Б.Марков вказує на те, що зміни в міському бутті та способі життя виникають спочатку на рівні повсякденності і торкаються не лише інтелекту, а й чуттєво-тілесних структур.

Отже, розглядати повсякденність з семіотичного ракурсу здається нам можливим, якщо слідуючи за А.Шюцом розглядати її як певну структуру або тип структури. Крім того, Шюц

говорить про схему, «з якою ми співвідносимо всі наші сприйняття та переживання» [9, 129]. В термінах семіології така схема буде певним репертуаром символів та правилами їхніх комбінацій [10, 66]. А оскільки існування структури передбачає існування певних елементів та їхніх комбінацій, то ми можемо робити висновки, що в нашому випадку, якщо такими елементами будуть символи, то повсякденність постає як виробник різноманітних значень, а це означає, що ми можемо назвати її в такому випадку ні чим іншим як кодом. За У.Еко код встановлюється тоді, коли є певний набір відомих символів, з яких можна здійснити вибір, комбінуючи їх згідно відомих правил. У семіотиці код являє собою певний набір очікувань, який можна ототожнити з ідеологією. Оскільки по відношенню до індивідів повсякденність, як ідеологія виступає детермінантою, що визначає сприйняття світу, а значення та їхні інтерпретації встановлюються кодом, то ми можемо проводити паралель між повсякденністю та кодом.

Таким чином, категорія повсякденності як різнопланова, і така, що може по-різному трактуватися, відіграє в дослідженнях по суті методичну роль певного регулятора, своєрідного принципу відбору матеріалу для аналізу.

Виходячи з вищевикладених позицій та корелюючи їх із поставленими задачами, ми можемо робити наступні узагальнюючі висновки.

1. В поле уваги досліджуваного нами смислового утворення “повсякденність”, як плану символічної конструкції реальності “життєвого світу”, потрапляє все, що трактується як рутинне, буденне, традиційне, автоматичне життя індивіда, який виявляється включеним разом із елементами цієї повсякденності до сучасного міського, індустріального, урбанізованого життя.
2. Зближення феноменологічного аналізу повсякденності з семіотикою разом з її базисним положенням про розуміння єдності знакової структури (в нашому випадку урбаністичного світу) приводить нас до нового питання наявності безлічі варіантів інтерпретації цієї структури та необхідності обґрунтування обраного варіанта.

Явища урбаністичного світу є знаками, що несуть певне символічне, смислове навантаження, а сам урбаністичний світ в свою чергу є знаковою системою, яка повинна декодуватися членами суспільства. Це і є той аспект соціальності повсякденного життя як характеристики урбаністичного модусу буття, в якому зафіксовані символічні способи розуміння себе та Іншого, через інтерпретації оточуючих символічних конструкцій. У пошуку цього коду ми доходимо висновку, що ним і є повсякденність.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барт Р.* Мифологии. – М.: Издательство им. Сабашниковых, 2004. – 320 с.
2. *Бахтин М.М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Худож. лит., 1990. – 543 с.
3. *Вальденфельс Б.* Повседневность как плавильный тигль рациональности. – М.: Прогресс, 1991. – 480 с.
4. *Гофман И.* Представление себя другим в повседневной жизни. – М.: КАНОН-пресс-Ц, 2000. – 303 с.
5. *Гуссерль Э.* Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 752 с.
6. *Любутин К.Н., Кондрашов П.Н.* Диалектика повседневности: Методологический подход. – Екатеринбург: УрГУ; ИФиП УрО РАН; РФО, 2007. – 295 с.
7. *Марков Б.В.* Философская антропология. Очерки истории и теории. – СПб.: Питер, 1997. – 382 с.
8. *Марков Б.В.* Храм и рынок. Человек в пространстве культуры. – СПб.: Алетейя, 1999. – 304 с.
9. *Шюц А.* Структура повседневного мышления // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 129-137.
10. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2008 р.